

BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.4.7.

**Ablonczy Balázs:
A borotvazsappan illata
Rainer M. János: Századosok. Budapest, Osiris–OSZK, 2018.**

Hogy megtakarítsunk egy csomó felesleges olvasást az érdeklődőnek: Rainer M. János könyve nem egyszerűen jól és alaposan megírt történeti munka, hanem annál sokkal több: társadalomtörténet, prozopográfia, kollektív életrajz, apakeresés, és van benne némi bűnügyi regény is, csattanókkal meg váratlan fordulatokkal. Ragyogó és lebilincselő mű: párja Nádas Péter *Világló részletek*ének (a mű egyébként szerepel a bibliográfiában, és a szerző egy helyütt hivatkozik is rá): egy letűnt társadalmi osztály/csoport felkutatása, a 20. századi magyar történelem tragédiái utáni makacs, részletesen dokumentált nyomozás, szociográfia, önéletírás, amely nem nélkülözi a fanyar humort, az empátiát és a közös múlt józan mérlegelésére való biztatást sem.

A kötet megjelenését követően az egyik közösségi oldalon a szokásos kommenthuzárkodás indult meg a borító kapcsán: nem is századosok vannak a borítón, elfuserált dolog ez az egész. Pedig ha valaki csak belenéz, és eljut a 149. oldalig, láthatta volna: a szerző saját szüleinek 1944. júliusi esküvői fotóját kérte a kötet borítójára; egy, a fiatalok számára boldog, egyebekben tragikus pillanatét. Amikor a századosok még számítottak a magyar társadalomnak – bár nem mindegyikük volt még százados, a kommenthuzároknak ennyiben igazuk volt.

Miről is szól a könyv? Rainer M. Michel Butor-i pontossággal ismerteti tárgyát már az első mondatban: „*A Magyar Királyi Ludovika Akadémián 1939. január 15-én százhatsvan egészséges, magyar állampolgárságú és kivétel nélkül valamely keresztény vallásfelekezethez tartozó férfit avattak hivatásos tiszté, honvéd hadnaggyá.*” Ez majdnem olyan jó, mint a halhatatlan sorok: „*Hosszú évekkel később, a kivégzőosztag előtt, Aureliano Buendía ezredesnek eszébe jutott az a régi délután, mikor az apja elvitte jégnezőbe.*” Az első mondatban ott van nagyjából minden: ennek a 160 férfinak az élete, iskolái, családja (feleségei és gyermekei), társadalmi helyzete, maradása vagy emigrálása, státuszvesztése, beilleszkedése, kitaláltsága, büntetése és rehabilitálása a könyv tárgya. Bár nem mindenkiről maradt fent adat, Rainer M. János a kutatás során minden létező és szóba jöhető magyarországi levéltárat feltúrt utánuk (bár alapvető forrása a HM Központi Irattárának úgynevezett tiszti okmánygyűjtője volt), és ez a 160 férfi (illetve néhány tucattal kevesebb, aki után semmilyen adat nem maradt) a szerzőnek közeli ismerőse – ha nem lenne erőltetett viccelődés, valósággal katonatársa – lett. Rainer M. tud a gyengéikről, az italos fejjel a vezérkariakra ráborított asztalokról, az engedély nélküli eltávozásokról, a válásokról, a hőstettekről, a fizetésükről, a gyávaságról, betegségeikről, a zsidóságokról, és megértően nézi, ahogy váltakozó időkben írott önéletrajzaikban próbálnak valahogy viszonyulni a „ludovikás” múlthoz.

Ha van különlegesen élvezetes pillanata a könyvnek az az, amikor Rainer M. választ: igazából velünk van, olvasókkal, és elhagyja ezeket a kezdetben hetyke, brillantozott hajú hadfiakat. „Bármit is jelentsen ez utóbbi” – kommentálja (56.) apja naplővezetési szokásait, amikor a Katinál, Babynál vagy Lolánál eltöltött időt a naplóíró pusztán „náluk levés”-nek minősíti. Illetve pontosít: „A következő táblázatba azért beleszámoltam magunkat is” – írja a századosok gyerekei kapcsán (138.).

A fejezetek szoros logikai és kronológiai rendben követik egymást: a szerző 18 részben vesz sorra származást, társadalmi helyzetet, iskolaéveket és háborút. A kötet 4. fejezetében bukkan fel a kollektív biográfia kulcsfogalma, az „1945-ös tapasztalat”, a világ megváltozásának, a vereségnek, majd a fölöslegességnek az élménye. Rainer M. ezt teszi meg műve kulcsfogalmának, és ebben vélhetően igaza van: 1945 sorsfordító élmény volt mindazoknak, akik túléltek a háborút. A fogság, az állásvesztés, a szakmai rekonverzió vagy az emigráció: ez maradt a századosok számára a háború után. Az újjáalakuló honvédség, majd a néphadsereg a

kezdeti hezitálás után végül csaknem mindannyiukat eltávolította kötelékéből. Bár nem mindenkit: felvillan néhány egészen elképesztő pálya is a kötetben. Egyikük, Arató Oszkár alezredes 1969-ben ment nyugdíjba a Magyar Néphadseregtől, ahol a szolnoki főiskolán a tereptan tanára volt. Ő a 160 százados egyéni csúcstartója a katonai szolgálat hosszúságában. Hogy egy ilyen pályánál – és a többi, korábban megszakadtnál is – mennyire volt szükség a politikai rendszerrel való azonosulásra, szépen mutatja a hadseregben megkapaszkodó szereplők átlagosnál gyakoribb belépése a kommunista pártba – persze sokszor ez sem segített a tisztogatási kampányok idején.

„Anyám emlékére” – szól a szerző ajánlása, mert hát a zárt férfiközösséget alkotó katonatisztek árnyékában bújtak meg eddig a nők, akik küzdöttek a kaucióért, vártak a ritkuló szabadságokra, aztán a hadifogságból való hazatérésre. Majd szültek, mostak, vasaltak némileg megkeseredve a státuszukat veszítő férjek mellett, aztán követték őket az emigrációba (vagy nem), nevelték a gyerekeket, és a jobbára kényelmes középosztályi létből igyekeztek magukat dolgozó nővé formálni. Róluk szól a 6. fejezet. Végkövetkeztetése meglepő: a viszontagságok és a családok kohézióját valóban próbára tevő változások dacára a századosok házasságai mai szemmel nézve elég stabilaknak bizonyultak: alig 15%-uk végződött válással – az adatok persze a viszonyok milyenségére aligha adnak kimerítő választ. De arra a szerző is rámutat, hogy az 1945-öt követő drasztikus társadalmi változások a mentalitások szintjén jóval lassabban és később érvényesültek, és ez talán érvényes a házasságokra is.

A további részekben a szerző akkurátusan veszi számba a századosok pályájának további alakulását, a beilleszkedést vagy éppen a kitaláltságot, az állambiztonsági megfigyelést (csaknem minden életben maradt ludovikás, akár Magyarországon maradt, akár külföldre távozott, az állambiztonság potenciális célszemélyének számított), a kreált vagy valós kémügyeket, a vagyoni helyzetet, a státusz visszaszerzésének folyamatát. A csoport állambiztonsági kitettséget tekintve elgondolkodtató, hogy a 160 emberből egyetlen embert szerveztek be, és további egyet valószínűsíthetően. A legsúlyosabb háborús bűnököt elkövető Korompay Gusztáv főhajónagyot azonban sohasem vonták felelősségre. Szemben Cseres Tibor *Hideg napok*jának Darvas Iván által legrokonszenvesebbé formált katonatisztjével, ez a főhajónagy százakat végeztetett és végzett ki az újvidéki strandon, mégsem ítélték el emiatt.

Csak részben értek egyet a könyv egyik első recenzensének, Bihari Péternek a kritikájával (Százhatvan százados, *Élet és Irodalom*, 2018. szeptember 7.), aki a mentalitástörténeti megközelítés kudarcáról ír a könyvvel kapcsolatban. Kétségtelen, hogy 1945, de főleg 1948 után a ludovikásoké hallgatásra ítélt nemzedék volt. És emlékeiket csak nagyon szórványosan, sokszor megszürt formában bocsáthatták a nyilvánosság elé (például Sára Sándor úttörő *Krónikájában*). Ugyanakkor az évfolyam kibocsátott néhány kitűnő íráskészségű, sőt szociológiai vénával is rendelkező katonatisztet (Bárczy Jánost, Perjés Gézát), akik éles szemmel mérték fel kortársaikat, és a töredékes naplók, a Hadtörténeti Levéltár Tanulmánygyűjteményében elhelyezett visszaemlékezések, a politikai megrendelésre írt önéletrajzok jól kiegészítik a kiadott vagy más formában rögzített memoárjaikat. Ennek a habituális világnak a feltérképezésére vállalkozik az utolsó előtti, a sorból némiképp kilógó fejezet, a „Mi marad egy emberből?” című. Ebben Rainer M. mélyinterjúkat folytatott a századosok leszármazottainak egy csoportjával. (Ráadásul a fejezet felütése is megér egy misét, és élesen világít rá a történettudomány megváltozott feltételrendszerére: egy Színházművészeti Egyetemre készített 2007-es vizsgafilm, illetve annak az imdb.com-ra feltett változata indítja az egészet, amely egy lomtalanítás képeit mutatja. Az egyik százados teljesen véletlenszerűen felbukkanó lakását.) A leszármazottak között van mindenféle világnézeti és alapállású: riasztóan radikális jobboldali, klasszikus keresztény-konzervatív, elkötelezetten liberális; közös élményük a hallgató apa figurája, a továbbtanulási nehézségek megtapasztalása, a középosztályi létbe való visszakapaszkodás, az esetenkénti üldözött, majd megtúrt vallásgyakorlás. Persze aki nem kapaszkodott vissza, vagy más élményei vannak, nem biztos, hogy kötélnek állt interjúzáskor.

Ha valami kifogásolnivalót szeretne találni az olvasó, az legfeljebb olyasmi, ami gyakorta megesis azokkal a szerzőkkel, akiknek túl sok adat van a fejükben: összekeverik a keresztneveket. Sziklay Lászlót Andorra (363.),

Gömbös Ernőt Zoltánra (121.), vagy Bárczy Jánost Istvánra (88.) keresztelte át Rainer M. János egy-egy alkalommal.

És a kötet végén jön az utolsó fordulat: a szerző napjainkig húzza a történet ívét, amikor közli velünk, hogy az utolsó százados, dr. Kováts Andor, 2017 májusában hunyt el Kecskeméten. A szerző már nem beszélhetett vele – a lábjegyzetbe foglalt információból szinte süt a csalódottság.

A kötet regényes olvasata és izgalmi abból is adódnak, hogy kurzívval szedve, jegyzetben és főszövegben, Rainer M. János a kötetbe szötte saját emlékezéseit a gyerekkori vallásoktatásról, Eta néniről, a szemfelszedőről és az R.-M. család lakásviszonyairól. Ezek a nagyon szemérmes sorok igazi izgalmat és némi fájdalmat hoznak a történetbe: az elveszített apáról szólnak, akinek korai halála tulajdonképp megmagyarázatlanul marad. Rainer-Micsinyei Vilmos volt m. kir. százados alakja adja meg a mű valós értelmét: *„Nem emlékszem apám hangjára, egyetlen mondatára sem. Arra azonban nagyon élesen, ahogy valóban hajnalban, még koromsötétben, természetesen borotválkozás után, csendben megcsókolja félig vagy tán egészen alvó gyerekeit – köztük engem – mielőtt kimegy a szobából. A borotvaszappan illatára, óvatos, szinte nesztelen lépteire.”*

Most akkor lett hang, és vannak mondatok is.